

УДК 304.42

DOI: 10.26565/2306-6687-2020-62-03

Жеребкіна Ірина Анатоліївна

Доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури та філософії науки Харківського

Національного Університету ім. В.Н.Каразіна

Адреса: 61022, Харків, майдан Свободи, 6

E-mail: irinaz@univer.kharkov.ua

ORCID: 0000-0002-0360-7583

О МОЖЛИВОСТЯХ АНТИМІЛІТАРИСТСЬКОГО ФЕМІНІСТСЬКОГО МИСЛЕННЯ У ЧАСИ ПАНДЕМІЇ

У статті аналізуються актуальні дискусії в сучасній феміністській теорії про перспективи просування феміністських політик і критики неоліберальних і антигендерних політик в ситуації пандемії. Зокрема розглядаються критичні аргументи Ч. Арруцца, Т. Бхаттачарья та Н. Фрейзер в їх маніфесті «Фемінізм для 99%» (2019) проти західного ліберального фемінізму і їх проект «іншого фемінізму», альтернативного ліберальному, який буде орієнтований не на еліти, а на інтернаціональні маси «реальних жінок». Показаний спірний характер тези авторів Маніфесту про те, що в ситуації пандемії як радикального розриву соціальних зв'язків дієвим аргументом за інтернаціональну феміністську солідарність може виступати запропонована ними теза про те, що всіх жінок незалежно від їх етнічної, класової і расової приналежності об'єднує неоплачувана репродуктивна і домашня праця. Проаналізовано роздуми Дж. Батлер про можливості відновлення порушених соціальних зв'язків і протидії силам деструктивності і мілітаризму в її книзі «Сили ненасильства» (2020), в якій вона розвиває ідеї З. Фрейда про можливість подолання потягу до смерті, який, на його думку, є рушійною силою і причиною будь-якої війни. Показано, що Батлер слідом за Фрейдом вважає, що потягом, здатним перевершити по силі потяг до смерті, є манія, що розуміється як протидія руйнівним силам меланхолії і афірмативний протест живого організму проти загрози його деструкції або самодеструкції. Проаналізовано тезу Батлер про те, що сучасний фемінізм, якщо він відкриє відповідні антимілітаристські форми виховання, може розвинути у людей маніакальну огиду до насильства і війни як способам знищення органічного життя. Зроблено висновок про можливість переглянути сучасну феміністську критику ліберального фемінізму і повернутися до його гасел, радикалізуючи їх.

Ключові слова: ліберальний фемінізм, ситуація пандемії, феміністська солідарність, потяг до смерті, манія

Zherebkina Iryna A.

Dr., Professor of Philosophy at the Department of Theory of Culture and Philosophy of Sciences

V.N.Karazin Kharkiv National University

Address: 6, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

E-mail: irinaz@univer.kharkov.ua

ORCID: 0000-0002-0360-7583

ON SOLUTIONS OF ANTIMILITARIST FEMINIST THINKING IN THE PANDEMIC ERA

The article analyses discussions in modern feminist theory about perspectives for promotion of feminist politics and criticism of neoliberal and anti-gender politics in the pandemic situation. In particular, the critical arguments of C. Arruzza, T. Bhattacharya and N. Fraser are considered in their manifesto *Feminism for 99%* (2019) against liberal feminism and their project of "another feminism" as alternative to the liberal one, which will be focused not on elites but on masses of "real women". The controversial character of the thesis of Manifesto authors is shown: in the situation of a pandemic as a radical rupture of social bonds, an effective argument for international feminist solidarity can be their proposition that all women, regardless of their ethnic, class and racial affiliation, should be united on the basis of their unpaid reproductive and domestic work. The reflections of J. Butler on opportunities of restoring social bonds and resisting the forces of destruction and militarism are analyzed in her book *Forces of Nonviolence* (2020), in which she develops S. Freud's ideas about the possibility of overcoming the death drive, which in his opinion is the driving force and cause of any war. It is shown that J. Butler, following S. Freud, identifies mania as a force capable of overcoming death drive and understands mania

as a protest of a living organism against its destruction or self-destruction. The article analyses J. Butler's thesis about modern feminism, that if uncovering appropriate forms of education, it can develop in human beings a manic aversion to violence and war as means of destroying organic life. It may be necessary to unleash the affective potential of liberal feminism, which manifests itself as passion, as an insurmountable desire for freedom and equality. Or as mania - an irresistible and insane aversion to gender inequality, which is stronger than the urge to die. It is obvious that the "intimate uprisings" of scattered feminists of the first quarter of the XXI century are unlikely to do today. In the conclusion, author suggests that it is possible to reconsider feminist criticism of liberal feminism and return to its slogans, while radicalising them.

Key words: liberal feminism, pandemic situation, feminist solidarity, death drive, mania

Напередодні пандемії ситуація в фемінізмі і жіночому русі багатьом здавалася обнадійливою: після антифеміністського відкату 1990-х і нульових в світі нарешті почалася масова феміністська мобілізація – спочатку в формі онлайн флешмобів проти сексуального насильства і харрасмента (#MeToo, # яНеБоюсьСказать та ін.), а потім і в формі офлайн масових жіночих страйків і маршів протесту проти неоліберальної економічної політики («Чорний протест» (Czarny Protest) в Польщі, «Жодної менше» (Ni una menos) в Аргентині та ін.). Цей дух відродження та нових надій зафіксовано в «Маніфесті» 2019 року, названому «Фемінізм для 99%» Чінці Арруцца, Тіті Бхаттачарья і Ненсі Фрейзер. У той же час у авторів «Маніфесту» можна зафіксувати таку суперечність: з одного боку, феміністські емансипаційні практики безпрецедентно надихають нас в нашій боротьбі, з іншого – капіталізм сьогодні став непристойно «хижим і жорстоким». Крім того, в самому фемінізмі оселився його внутрішній ворог і пособник капіталізму, який, немов небезпечний вірус типу COVID-19, вже багато років роз'їдає його зсередини. Цей внутрішній ворог, на думку авторів «Маніфесту», - ліберальний фемінізм, який замість того, щоб звертатися до соціально-економічних проблем величезної більшості жінок і боротися за знищення соціальних ієрархій, спрямований на те, щоб допомагати «впливовим» і «талановитим» жінкам робити успішну кар'єру і таким чином забезпечувати ідеальне алібі для неолібералізму [Arruzza, Bhattacharya, Fraser, 2019, p. 11-12]. Тому, щоб перемогти капіталізм, феміністкам необхідно спочатку знешкодити свого внутрішнього ворога, і тоді раз і назавжди стане ясно: ліберальний фемінізм – це не рішення, а частина проблеми, яку належить ще вирішити. Для цього автори «Маніфесту» пропонують проект «іншого фемінізму», альтернативного ліберальному, який буде орієнтований не на еліти, а на маси «реальних жінок», яких 99%. А почати цей новий проект треба з того, щоб вимагати у суспільства оплатити неоплачувану жіночу працю в сфері репродуктивного відтворення і роботи по дому.

Природно, після прочитання «Маніфесту» неминує виникає питання: хто саме в рядах феміністок представляє це збочене явище – «ліберальний фемінізм»? Адже в тексті на ім'я названа тільки Хілларі Клінтон, яка, як добре відомо авторам «Маніфесту», ніяка не феміністка – ні ліберальна, ні будь-яка інша. Адже вона, як неодноразово писала американський теоретик фемінізму Зілла Айзенштайн, хоча і виглядає жінкою, проте використовує чоловічі політичні стратегії в боротьбі за владу і є мілітарісткою, такою, як Маргарет Тетчер, і цілком могла б скинути ядерну бомбу [Айзенштайн, 2008, с. 163-165].

Однак хоча імена і інституції, що представляють ліберальний фемінізм, не названі, виходячи з пафосу і стилістики «Маніфесту» ми можемо припустити, що ідеологами цього типу фемінізму є теоретики певного складу – так звані постмодерністи-деконструктивісти, які в своїх абстрактних теоріях зазвичай забувають реальних жінок та їх проблеми і замість цього займаються дискурсами та грою знаків. Головним гравцем на цьому полі «абстрактних теорій» ще в 1999 році Мартою Нуссбаум була названа Джудіт Батлер, чия «зосередженість на символічному і горда неухвага до матеріального боку життя» глибоко чужі, за її словами, більшості жінок, які «голодні, неграмотні, позбавлені прав, побиті, згвалтовані» і які замість будь-якого символічного «воліли б їжу, школи, право голосу і цілісність своїх тіл» [Нуссбаум, 2018].

Розмірковуючи про перспективи «іншого фемінізму», пропонованого Арруцца, Бхаттачарья і Фрейзер, Лорна Фінлейсон звертає увагу на той факт, що навіть оплачувана жіноча домашня і репродуктивна праця виявляється способом підтримки можливості і здібностей своїх чоловіків виходити щодня на роботу і приносити прибуток для капіталу [Фінлейсон, 2020, с. 325]. У разі ж праці, продовжує Фінлейсон, яка не є питанням життя і смерті – миття посуду або прибирання пилососом, - жінка або зробить це пізніше, або за неї це зробить хтось інший (її

чоловік або її домробітниця, фактично її наймані працівники). Якщо ніхто цього робити не буде і будинок стане трохи брудніше, брехтівський «капіталіст» цього не помітить. Його діяльність з присвоєння додаткової вартості залишиться незмінною, стверджує Фінляйсон.

Наскільки, запитує Фінляйсон, тверезий економічний розрахунок, зрозумілий кожній жінці, що займається неоплачуваною домашньою і репродуктивною працею, здатний забезпечити масову феміністську мобілізацію і інтернаціональну феміністську солідарність в епоху світової пандемії?

Сьогодні важко сказати, як міг би розвиватися і прогресувати міжнародний феміністський рух, якби не почалася пандемія, але вона, безумовно, відсунула на другий план багато соціальних рухів, які ще недавно захоплювали мільйони людей в усьому світі, - наприклад, екологічний та соціалістичний рухи, які, як стверджує Славої Жижек, виявилися недостатньо радикальними для того, щоб запропонувати нову глобальну перспективу, яка реанімувала б їх емансипаційні проекти в умовах епідемії COVID-19 [Жижек, 2020]. Зате в умовах пандемії по-справжньому радикальними виявилися ідеї і акції антирасистського руху, політичні вимоги якого забезпечили масову антиколоніальну мобілізацію в усьому світі, причому такого рівня, якого, за словами легендарної феміністки Анджели Девіс, ще не було в історії, і тому вона щаслива, що дожила до цих днів.

Сьогодні ми не можемо передбачити всі можливі наслідки поточної антиколоніальної політичної мобілізації і то, як довго вона триватиме, але ми змушені визнати, що одним з її наслідків став серйозний удар по позиціях феміністського інтернаціоналізму: адже, як показують сьогодні дії і вимоги феміністських антирасистських активісток, колишніх колонізаторів і колишніх колонізованих не буває, і можливість солідарності між ними просто немислима. Звичайно, сучасні феміністки постійно заявляють, що вони безумовно підтримують будь-які форми антирасистського руху («Black Lives Matter» особливо) і що не може бути гендерної справедливості без расової і класової, проте в рядах активістів «BLM» сьогодні все частіше звучить наступне питання: чи не є культура і традиції білих феміністок імпліцитним моментом культури колонізаторів, враховуючи і те, що білі жінки далеко не завжди виступали союзниками аболіціоністського руху? [Nadeau, 2018] «Відверта неповага білих феміністок, які закликають жінок схилити коліно при виконанні національного гімну, є, - за словами активіста «BLM», - ще одним прикладом систематичного пригноблення чорних американців. Присвоєння найважливішою символіки всього руху ще більш доводить міру неповаги, яке біла Америка проявляє по відношенню до своїх чорних громадянам» [Staples, 2018].

У країнах колишнього СРСР, де ідеї інтернаціоналізму і братерства народів вже давно стали сприйматися як атавізм тоталітарної пропаганди, в умовах наростаючої антиколоніальної мобілізації і зростання усвідомлення факту багатовікового колоніального гноблення народів Російської імперії ідея встановлення інтернаціональної феміністської солідарності сьогодні також стикається з новими викликами і далеко не завжди знаходить підтримку. Якщо вже на початку 90-х, коли здавалося, що народи колишнього СРСР не може не об'єднати той факт, що всі вони – жертви тоталітарного режиму, що скинули нарешті його кайдани і ринули до ліберальної демократії, ідеолог українського фемінізму письменниця Соломія Павличко, виступаючи проти закликів до феміністської солідарності українських і російських жінок, заявляла, що аргумент про те, що всі вони належать до однієї групи дискримінованих в патріархатній культурі жінок, не працює через нерівні наслідки колоніального гноблення [Пекінські стратегії, 1996, с. 14-15], то сьогодні, в ситуації наростання політичних і військових конфліктів між Росією і Україною та іншими країнами колишнього СРСР, знаходити аргументи на користь можливості феміністської солідарності між жінками наших країн стає ще складніше.

Як свідчать недавні дискусії в ФБ-групі «фемінізм УА», аргументи в стилі феміністського критика націоналізму Ніри Ювал-Девіс про те, що всіх жінок – незалежно від їх етнічної приналежності – об'єднує те, що в ситуації воєн вони стають пріоритетним об'єктом масових згвалтувань, що звучали переконливо навіть в 90-е, в ситуації сьогодишньої антиколоніальної мобілізації не працюють і не є ефективні. Коли одна з учасниць дискусії намагається обґрунтувати тезу про єдність жіночого досвіду як досвіду жертв мілітаризму за часів воєн, вона не знаходить підтримки ні в одній з учасниць дискусії, а її антимілітаристський аргумент про те, що від військового насильства страждають в першу чергу жінки незалежно від їх національної і расової приналежності, рішуче відкидається іншими дискусантками як лицемірно-маніпулятивний: «Хіба

можуть феміністки співчувати жінкам, які відправляють «своїх» чоловіків вбивати «наших»? Не знаю, чи можуть, але мені вони не сестри. Це вороги, а у ворогів немає статі. І вбивають вони не тільки наших чоловіків, а й наших жінок і дітей» [Фемінізм УА, 2020].

Чи може в ситуації пандемії як радикального розриву соціальних зв'язків виступати аргументом за інтернаціональну феміністську солідарність висувається авторами маніфесту «Фемінізм для 99%» теза про те, що всіх жінок незалежно від їх етнічної, класової і расової приналежності об'єднує неоплачувана репродуктивна і домашня праця? І що у всіх жінок один спільний ворог – «хижий капіталізм», атакуючий соціальне відтворення і прекарізує в першу чергу жіноче населення? Чи здатні ці раціональні, економічно обґрунтовані аргументи впливати на ті деструктивні сили, які вивільнилися і легітимізувати в ситуації загострення міжрасових і міжнаціональних конфліктів, коли навіть аргументи, які роблять ставку на спільність жінок в якості жертв війни та пандемії, виявляються неефективними в спробах відновити можливість солідарності?

Про можливість відновлення порушених соціальних зв'язків і протидії силам деструктивності в ситуації сучасного світу як «онтології війни» розмірковує Батлер в книзі «Сила ненасильства: етико-політичний зв'язок етичне всередині політичного» (2020), аналізуючи поворот думки Фрейда, коли він, зіткнувшись з фронтними невротами Першої світової війни, приходив до висновку, що найбільш фундаментальний і потужний з людських потягів – це потяг, який сильніший ніж либидинозний і який він – вперше в роботі «По той бік принципу задоволення», а потім в «невдоволення культурою» – назвав потягом до смерті. Саме він є рушійною силою і причиною будь-якої війни, мета якої – це завжди руйнування соціальних зв'язків як таких, навіть у разі так званих «справедливих воєн», що ведуться заради захисту батьківщини від агресора або проти режимів, які вдаються до геноциду в ім'я демократії, вважає Батлер [Butler, 2019, p. 155].

Чи можна потяг до смерті якщо не подолати, то хоча б послабити перед обличчям нових політичних викликів в ситуації пандемії? Фрейд думав про ефект потягу до смерті разом з Ейнштейном в їх листуванні 1931-1932 років напередодні приходу нацистів до влади в Німеччині. Ейнштейн передбачав, що оскільки загроза насильства виходить від національних держав, то можливим інструментом його недопущення можуть стати інституції міжнародного трибуналу – міжнародні судові органи типу Ліги націй, які могли б якось обмежувати насильницькі домагання окремих держав.

Фрейд в принципі не заперечує проти ідеї залучення до миротворчої політики міжнародних інституцій, але вважає, що його головною миротворчою задачею повинен стати в першу чергу пошук засобу, який може перешкодити головній онтологічній причині війни – потягу до смерті. На його думку, це може бути тільки інший потяг, здатний перевершити по силі потяг до смерті. Батлер стверджує, що альтернативою потягу до смерті Фрейд на цьому етапі вважав ... манію, що розуміється як протидіючий руйнуючій меланхолії протест живого організму проти його деструкції або самодеструкції. Манія, що виявляється в маніакальному бажанні жити, – це, на думку Фрейда, шифр, який відкриває нову можливість: адже манія вводить бажання існувати і вистояти, яке не має під собою ніяких реальних підстав в рамках конкретного політичного режиму.

Звичайно, обмовляється Батлер, манія ніколи не зможе стати так званою реальною політикою. Тим не менш, не перетворюючись в небезпечну форму деструкції, вона привносить збудливі стимулюючі елементи уявного в форми солідарності, які прагнуть демонтувати насильницькі режими, наполягаючи попри все на «іншій реальності». Тому якщо сучасний фемінізм відшукає форми виховання людей певним («маніакальним») чином, то у них можна розвинути, за припущенням Батлер, маніакальну огиду до насильства і війни як способам знищення органічного життя.

Наскільки ці аргументи Батлер проти деструктивних сил і на користь феміністської солідарності можуть бути переконливими для феміністок першої чверті XXI століття, і які типи освіти і феміністської *cancel culture* можуть стати ефективними для виховання непереборної відрази до агресії і війни? Чи можуть бути використані для такого освітянського виховання роботи самої Батлер, багато років тому названої іншим американським філософом Мартою Нуссбаум «професором пародії»?

У близькому до теорії Батлер напрямку про можливість інтернаціональної феміністської солідарності розмірковує також Шанталь Муфф. Так само, як і Батлер, і на відміну від авторів

«феміністського маніфесту для 99%», вона вважає, що ефективним аргументом на користь феміністської солідарності може бути не економічний інтерес, а аргумент, силу якого визначає політичне почуття, а саме пристрась, яку Муфф називає *афективним виміром політики*.

Муфф, як відомо, вважає, що дилема «реформи чи революція?» – це помилкова дилема, і пропонує використовувати поняття радикального, або революційного реформізму в міжнародному фемінізмі. З якою метою? Щоб, спираючись на Грамші, вказати на субверсивний бунтарський вимір феміністських антипатріархатних реформ. Адже саме Грамші використовував свого часу поняття інтегральної держави, що включає одночасно політичне і громадянське суспільство. Що означало для нього це поняття як кон'юнкція диз'юнкцій або диз'юнктивний синтез? Якщо вдуматися, тут немає особливої відмінності від лєнінського поняття революції. Тому що поняття радикального реформізму вказує на глибоко політичний характер громадянського суспільства, також представленого як поле боротьби за гегемонію. В результаті радикальний реформізм – особливо в тупиковій ситуації пандемії і онтології воєн – не захоплення, а «становлення державою». Тобто не просто відмова від ліберальних цінностей, ні (дерріданське) доповнення до держави, а (дельозівське) становлення їй.

Може бути, сьогодні настав час переглянути феміністську критику ліберального фемінізму і повернутися до його гасел, радикалізувати їх, а значить, направивши по шляху не ослаблення, а посилення їх афекту, як пропонує Муфф? Іншими словами, розкрити афективний потенціал ліберального фемінізму, що виявляється як пристрась, як нездоланне бажання свободи і рівності? Або як манія – непереборна і шалена огида до гендерній нерівності, яка виявляється сильнішим потягу до смерті?

Очевидно, що «інтимними повстаннями» (поняття Юлії Кристєвої) розрізнені феміністки першої чверті ХХІ століття навряд чи сьогодні обійдуться. Та й захоплення позицій патріархатної влади деякими феміністками (так зване пробивання скляної стелі) чреваті тим, що на інших сиплються тільки скляні осколки ...

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Айзенштейн З. Смелость расы: стирая расу / пер. с англ. О. Пироженко. *Гендерные исследования*. № 18. 2008. С. 157–166.

Жижек С. Куда делись Грета Тунберг и Берни Сандерс? *Центр политического анализа*. 18.06.2020. URL: <https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/read/id/kuda-delis-greta-tunberg-i-berni-sanders>

Нуссбаум М. Профессор пародии / пер. с англ. Д. Середы. *Syg.ma*. 28.03.2018. URL: <https://syg.ma/@dmitry-sereda/marta-nussbaum-professor-parodii>

Пекінські стратегії: програма дій в Україні. Київ: «Жіноча громада», 1996. С. 14–15.

Фемінізм УА. Public Group. *Facebook*. 15.07.2020.

Финляйсон Л. Они пошли не тем путем. Рец. на кн.: *Feminism for the 99 Per Cent: A Manifesto* by Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya, and Nancy Fraser. London; New York: Verso, 2019 / Пер. с англ. В. Данилова. *Гендерные исследования*, № 24. 2020. С. 324–326.

Arruzza C., Bhattacharya T., Fraser N. *Feminism for the 99 Per Cent: A Manifesto*. London; New York: Verso, 2019. 96 p.

Butler J. *The Force of Nonviolence: The Ethical in the Political*. London; New York: Verso, 2020. 209 p.

Nadeau D. Dear white feminists: You don't own the Black Lives Matter movement. *Sundial*. 23.10.2018. URL:

<https://sundial.csun.edu/122999/opinions/dear-white-feminists-you-dont-own-the-black-lives-matter-movement/>

Staples B. How the Suffrage Movement Betrayed Black Women. *The New York Times*. 28.07.2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/07/28/opinion/sunday/suffrage-movement-racism-black-women.html>

REFERENCES

Eisenstein, Z. (2008). The courage of the race. Erasing the race (Translate by O. Pirozhenko). *Gender Studies*. № 18. С. 157–166. (In Russian).

- Zizek, S. Greta and Bernie should be leading in these troubled times, but they are not radical enough. *Center for Political Analysis*. 18.06.2020. (In Russian). URL: <https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/read/id/kuda-delis-greta-tunberg-i-berni-sanders>
- Nussbaum, M. (2018). Professor of Parody (Translated by D. Sereda). *Syg.ma*. 28.03.2018. (In Russian). URL: <https://syg.ma/@dmitry-sereda/marta-nussbaum-professor-parodii>
- Beijing Strategies: A Program of Action in Ukraine*. (1996). Kyiv: Woman's Community. С. 14–15. (In Ukrainian).
- Feminism UA. Public Group. *Facebook*. 15.07.2020. (In Ukrainian).
- Finlayson, L. (2020). Travelling in the Wrong Direction. Review on: *Feminism for the 99 Per Cent: A Manifesto* by Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya, and Nancy Fraser. London; New York: Verso, 2019 (Translated by V. Danilov). *Gender Studies*. № 24. P. 324- 326.
- Arruzza C., Bhattacharya T., Fraser N. (2019). *Feminism for the 99 Per Cent: A Manifesto*. London; New York: Verso. 96 p.
- Butler, J. (2020). *The Force of Nonviolence: The Ethical in the Political*. London; New York: Verso. 209 p.
- Nadeau, D. (2018). Dear white feminists: You don't own the Black Lives Matter movement. *Sundial*. 23.10.2018. URL: <https://sundial.csun.edu/122999/opinions/dear-white-feminists-you-dont-own-the-black-lives-matter-movement/>
- Staples, B. (2018). How the Suffrage Movement Betrayed Black Women. *The New York Times*. 28.07.2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/07/28/opinion/sunday/suffrage-movement-racism-black-women.html>